

Üçüncü Kuşak Hak Olarak Kalkınma Hakkının Gelişimi ve Sorunları

Enes Malik ÇAKIR¹

Öz

Araştırma Makalesi

Üçüncü kuşak hak olarak nitelendirilen kalkınma hakkı hem devlet hem birey açısından bağlayıcı kavramdır. Bu hakkın savunucularına göre ekonomik ve sosyal haklar dâhil tüm insan haklarının işleyebilmesi için kalkınma hakkının var olması ve işlerliği önem arz etmektedir. Üçüncü dünya ülkeleri tarafından dile getirilen ve Birleşmiş Milletler tarafından da kabul gören kalkınma hakkı birçok devlete sorumluluk yüklemiştir. Uygulamada var olan sorunlar ve kalkınma hakkı ile ilgili ortaya çıkan sözleşmelerin bağlayıcılık açısından eksik kalması konusunda tartışmalar da beraberinde gelmektedir.

Kalkınma hakkı gerçekten bir insan hakkı olarak görülüp bu anlamda bir gelişme sağlayıp sağlayamadığı, çalışmanın araştırma problematiği olarak belirlenmiştir. Bu çalışma kapsamında kalkınma hakkına ilişkin kavramsal çerçeve ortaya konulmuş, bu hakka dair tanımlamalar ve açıklamalar belirtilmiştir. Ardından hukuksal anlamda kalkınma hakkının gelişimi ve Türkiye’de buna dair yapılan faaliyetler ortaya konulmuş, kalkınma hakkının önündeki engeller ve işleyişler açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Üçüncü Kuşak Haklar, Kalkınma Hakkı

JEL Kod: K38

Development and Problems of the Right to Development as Third Generation Right

Abstract

Research Paper

The right to development, which is described as a third generation right, is a binding concept for both the state and the individual. According to the advocates of this right, the existence and functioning of the right to development is important for all human rights, including economic and social rights. The right to development, expressed by third world countries and recognized by the United Nations, has placed responsibility on many states. There are also controversies regarding the problems in practice and the lack of binding agreements regarding the right to development.

The right to development is seen as a human right and whether this development can be achieved in this sense is determined as the research problematic of the study. In this study, the conceptual framework on the right to development has been put forward and definitions and explanations regarding this right have been given. Then the development of the right to development set forth in the legal sense and the activities done on it in Turkey, obstacles to the right to development and functioning are described.

Keywords: Human Rights, Third Generation Rights, Development Rights

JEL Code: K38

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 21.12.2019

Kabul tarihi / Accepted 28.02.2020

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Türkiye, em.cakir@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8481-2350>.

Giriş

İnsan hakları kavramı en klasik ve temel anlatım şekli ile ifade edilecek olursa, bir insanın, sırf insan olmasından ötürü doğuştan veya ana rahmine düştüğü andan itibaren sahip olduğu ve hiçbir otorite veya kişi tarafından dokunulamayan haklardır. Bu tanım kapsamında bakılacak olursa tarihsel perspektif içerisinde gelişen doğal hukukun ortaya çıkmasıyla kendini göstermektedir. Buradaki doğal hukuk, devletten ve onun yarattığı hukuktan önce var olması durumudur. Bilimsel anlamda doğal hak kavramını ortaya çıkaran ve açıklayan isim ise John Locke'dur.

Lock'a göre, insanlar doğa halinde eşit ve özgür yaşamaları durumunda sadece cezalandırma ve güvenlik ihtiyaçlarını sözleşme ile devlete vermişlerdir. Bu durumda insan hakları tamamen insanlara kalmıştır. Devlet tarafından bahsedilen bir hak olmaması ve devlet üstü bir konumda olması sebebiyle de önem arz etmektedir.

Klasik anlamda temel hak ve özgürlükler 1776 Virginia Bildirgesi ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinde ve 1789 Fransız İnsan Hakları Yurttaş Hakları Bildirisinde pozitif hukuka geçmiş, daha çok aristokrasi ve burjuvazi çatışması sonucunda bu haklar kazanılmıştır (Hekimoğlu, 2003: 79-82).

Günümüzde ise insan hakları hem bireyi hem de devleti içerisine almaktadır. Bireyin devlete karşı koruduğu ve dokunulmaz bir alan olarak var olan insan haklarının anayasal çerçevede güvence altına alınması ve devlet tarafından korunması, bireyler tarafından talep edilirken diğer yandan da ödev ve sorumluluklar üstlenmektedirler. Devletler de ulus üstü mekanizmalar ve çeşitli sözleşmelerle bu konuda sorumluluğa sahip olmakta ve bu şekilde meşruiyetlerini de korumaktadırlar.

İnsan haklarının modern anlamda hukuksal açıdan normlarla korunmasıyla bazı kavramlarla ilişkilendirilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bunlar özgürlük, hak ve ödevdir. Özgürlük ve hürriyetler, bireyin hiçbir kısıtlama ve zorlamaya mahrum bırakılmaması ve düşünme serbestisidir. Hak ise hukuki anlamda bir kimseye ait olma anlamı taşımaktadır. Bireye ait bir hakkın hukuki anlamda oluşması için yetki sahibi olmak, talepte bulunmak ve saygı duymak önem arz etmektedir. Özgürlük ve hürriyetlerin talep edilebilirliği hakları oluşturmakta ve onu hukuki alana çekmektedir. Ödev ise hakkın doğurduğu bir durumdur. Kişinin bir hakka sahip olmasına karşılık gelen sorumlulukları olması anlamına gelmektedir (Gülener, 2018: 185-187).

İnsan haklarına tabii olan temel hak ve özgürlükler içerdiği alanlar bakımından ve ortaya çıkış zamanlarına göre sınıflandırılmaktadır. Bunlardan bir tanesi hukukçu Georg Jellinek'in ortaya koyduğu Jellinek üçlüsüdür. Diğerleri ise kuşaklara göre sınıflandırmadır.

Jellinek Üçlüsü içerisinde negatif statü, pozitif statü ve aktif statü hakları yer almaktadır. Negatif statü hakları, devletin müdahale edemeyeceği ve hiçbir

sınırlandırma yapamayacağı haklar olarak nitelendirilmektedir. Devletin bu haklara müdahale açısından etkisiz kalması fakat bu hakların güvence altına alınması ve koruması bakımından da etkili olması anlamını ifade etmektedir. Bu haklara örnek olarak yaşam hakkı, ifade özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği verilebilir. Pozitif statü hakları ise kişilerin devletten bekledikleri ve devletin de bu hakları kişiler lehine yerine getirmesini gerektiren haklardır. Devlet, bu haklara dayanarak sosyal devlet anlayışını yerine getirmektedir. Bu haklara örnek olarak, sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, konut hakkı, sağlık hakkı verilebilir. Aktif statü hakları ise kişinin siyasete ve devlet yönetimine katılması hakkını vermektedir. Bu hak ile kişinin vatandaşlık hakları da düzenlenmektedir. Bu haklara örnek olarak seçme ve seçilme hakkı, dilekçe hakkı, siyasi partiye üye olabilmek verilebilir (Akbaba, 2016: 23-24).

İnsan haklarının diğer bir sınıflandırılması olarak nitelendirilen kuşaklara göre sınıflandırma ise kendi içerisinde birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar olarak ayrılmaktadır. Doğal hak kökenli olan birinci kuşak haklar evrensel ve başka bir kişiye devredilecek haklar değildir. Bu haklar tarihsel gelişim evresinde de günümüze yaklaşılacak süreç içerisinde çeşitli kurumlarla güvenliği sağlanmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uluslararası yargı denetiminin oluşturulması bu hakların güvencesi açısından önemlidir.

Birinci kuşak hakların temelinde aristokrasi ve burjuvazi çatışması yer almaktadır. Bu çatışmalar sonrasında ortaya çıkan özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar daha sonra Amerikan ve Fransız Devrimlerini etkileyerek çeşitli ülkelerin hukuksal altyapısını oluşturmuştur. Bireyler için medeni ve siyasi hakları oluşturan bu haklar, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi içerisinde de 2. ve 21. maddeler arasında da yer almaktadır. Birey özgürlüğü, güvenlik hakkı, basın özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, düşünce ve ifade hürriyeti, işkence yasağı, adil yargılanma hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı, toplantı ve gösteri özgürlüğü birinci kuşak haklar arasında kabul edilen haklardır (Akbaba, 2016: 29-30).

Aşırı bireyci ve özgürlükçü anlayıştan etkilenen sosyalist fikirlerin ve pozitivist hukuk öğretisi savunucularının etkisiyle birinci dünya savaşından sonra ortaya çıkan ikinci kuşak haklar ekonomik ve sosyal kökenlidir. Bu görüşe göre sadece özgürlüğün yeterli olmayıp, tüm insanların bu haklardan yararlanmak için eşit düzeyde olması, ekonomik ve sosyal olarak yeterli düzeyde olmayanların bu haklardan yararlanması adına eşit seviyeye getirilmesi öngörülmektedir. Bu açıdan sosyal hakların da tanınması ve güvence altına alınması gereklidir. Devlet, bu haklar bağlamında kişisel haklarda olduğu gibi pasif konumda bulunmamakta, tam tersine aktif bir durum sergileyerek sosyal devlet anlayışıyla hareket etmektedir (Hekimoğlu, 2003: 85).

Birinci kuşak haklardan yararlanılması için sadece özgürlüğün olmasının yeterli olmadığı söylenebilir. Bu durumun anlaşılmasında 19. ve 20. Yüzyıllarda yaşanan gelişmeler ve sonrasında bu tip haklardan sadece belirli bir sınıfın yararlandığının görülmesinden kaynaklanmaktadır. Yoksulluk veya başka nedenlerden dolayı bu birinci kuşak haklardan yararlanılamaması durumu söz konusu olduğundan devletten hizmet bekleme yetkisi veren haklar da gelişme göstermiştir. İşçi sınıfının siyasi parti örgütlenmesi, sendikal mücadeleleri ve sosyal haklar mücadelesini geliştirmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi içerisinde medeni ve siyasal hakları oluşturan kısımlardan sonra bir dizi ekonomik ve sosyal hakları içerisine alan ikinci kuşak haklar da yer almaktadır (Akbaba, 2016: 31).

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan bilimsel ve teknik gelişmelerin diğer taraftan yol açtığı olumsuzlukları hedef alarak denetimsiz kalkınma ve az gelişmiş ülkelerin karşılaştıkları sorunların insan haklarına da etkisinin olduğu görülmektedir. Toplumlar adına bilinçlenme yaratması için dayanışma hakları olarak ta nitelendirilen üçüncü kuşak haklar bu şekilde doğmuştur (Hekimoğlu, 2003: 88). Üçüncü kuşak hakların doğmasını tetikleyen asıl sebep küreselleşme sürecinde dünyada yaşanan çatışmacı ve eşitliksiz bir uluslararası ortamın var olmasıdır. Bu tip engeller beraberinde çevre, barış ve gelişme hakları gibi temelleri oluşturduğu söylenebilir. Kitlesele silahlanma ile barış hakkı, kapitalizmin doğayı bir sermaye aracı olarak görmesiyle çevre hakkı, emperyalizmin halklar üzerindeki baskısına ve bunun sonucunda ortaya çıkan yoksulluk ile kalkınma hakkı ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu tip hakların gelişmesinde rol oynayan ve uluslararası ilişkiler boyutuna çıkaran bir unsur olarak uluslararası örgütlerin kurulması ve faaliyet göstermesi olarak söylenebilir.

Düşünsel temelleri ilk olarak 1945 Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nda atılmıştır. Üçüncü kuşak hakların düzenlenmesi bakımından en önemli düzenleme ise 1968 yılında yapılan BM İnsan Hakları Uluslararası Konferansı sonucunda hazırlanan Tahran Bildirgesi'dir. 1989 La Haye Bildirgesi, 1992 Dünya Çevre Zirvesi, 1993 Viyana İnsan Hakları Dünya Konferansı da üçüncü kuşak haklarını içeren diğer önemli düzenlemelerdir (Akbaba, 2016: 33-34).

Üçüncü kuşak haklar diğer adıyla kolektif haklar olarak da yer edinmektedir. Bu hakların bir insan hakkı olarak sayılmasında toplulukçu geleneğe sahip Batılı olmayan ülkelerin talepleri birincil derece rol oynadığı söylenebilir. Bireycilikten öte halkların kendi haklarını içeren geniş bir yelpaze söz konusu olmuştur. Aynı zamanda buradan, bu hakların bireyciliğe indirgenemeyeceği anlamı çıkmaktadır. Uluslararası dayanışma ve iş birliğini zorunlu kılmaktadır.

Donnelly'a göre bireyi esas alan liberal hukuk anlayışına göre bir hakkın mevcudiyeti için hakkın içerdiği unsurların açık olması, haktan yararlanacak bir öznenin olması, istenilen hakların muhatabının olması ve hakların hemen uygulanabilirliğinin olması zaruridir. Bu açıdan bakıldığında kolektif hakların öznesi halklar veya devlet olabileceğinden ötürü tam olarak belirsiz olduğu

söylenbilir. Aynı zamanda içeriği de karmaşıktır. Hakların hemen uygulanabilirliği ve hayata geçirilmesi konusunda da herhangi bir güvence yoktur. Bu açıdan bakıldığında kolektif hakların, klasik insan hakları kategorisine girmediği durumu açıktır. Bu açıdan bazı yazarlar tarafından hukuksal mahiyetine de kuşkuyla bakılmaktadır. Aynı zamanda bir hak olmayıp sadece istenen amaç veya ideal olduğu hususunda tartışmalarda yer almaktadır. Buna karşı iletilen itirazlarda da ikinci kuşak hakların da ilk olarak amaç veya ideal olduğunun söylenmesi hususunda eleştirilerin yöneltildiği fakat ilerleyen süreç içerisinde insan hakları anlayışını geliştirdiğini, zenginleştirdiğini ve düzenlenen ilişkiler alanını da genişlettiğini ifade ederek üçüncü kuşak hakların da aynı şekilde insan hakları olgusunu genişleteceğini düşünmekte. Ayrıca bu haklar birinci ve ikinci kuşak haklarla ilişkili ve birbirlerini tetikleyen, geliştiren haklar olduğu da ifade edilmektedir.

Üçüncü Kuşak haklar, “insanlığın ortak mirasından yararlanma”, “barış hakkı”, “çevre hakkı”, “kalkınma hakkı” ve “halkların kendi kaderini tayin hakkı” olarak kendi içerisinde ayrılmaktadır. Tüm bu haklar resmi hüviyeti olmayan fakat ayrıntılı şekilde hepsini içeren 1976 Halkların Hakları Evrensel Bildirgesinde yer almaktadır (Aral, 2010: 8-17). Çalışmanın sınırlandırılması açısından bu çalışma kapsamında üçüncü kuşak hakların kendi içerisinde yapılan sınıflandırmalardan “kalkınma hakkı” üzerinde durulacaktır.

1. Kavram Olarak Kalkınma Hakkı

Kalkınma kavramının iyi bir değişime işaret ettiği herkes tarafından kabul edilirken, bu kavramın içinin ne ile doldurulacağı ve sınırlarının ne olduğu hakkında kararsızlık olduğu söylenebilir. Amartya Sen’e göre kişinin arzu ettiği ve değer verdiği yaşam standartlarına ulaşma yolundaki kapasitelerin gelişmesi anlamına gelmektedir. Kalkınmanın hedefinin iyi bir değişim olduğu söz konusu olduğundan bu iyi hedefin varlığını açıklarken Aristoteles’in “Aramakta olduğumuz iyiliğin servet olmadığı açıktır, çünkü servet sadece faydalıdır ve başka bir şey için değildir.” sözüne başvurmaktadır (Çelik, 2011: 453).

Kalkınma hakkının insan hakkıyla ilişkisi açısından her ikisinin de ortak savunduğu görüşler mevcuttur. İnsanca yaşama şartlarının oluşması, adaletin tesis edilmesi gibi hedefler her ikisinin içinde barındırdığı görüşler olarak ileri sürülebilir. Özgürlük, yaşam standartların iyileştirilmesi ve adalet gibi haklar, kalkınma hakkının özünü oluşturan temel unsurlardır. Bu değerlerin hayata geçirilmesi için kalkınma hakkının güvence altına alınmasının şart olduğu söylenebilir. Bu açıdan kalkınma tüm insan haklarının hayata geçirilmesi açısından gerekli olan bir hak olarak var olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan kalkınma hakkıyla asıl ulaşılması gereken hedef insan hakları standartlarını yükseltmektir (Aral, 2010: 174-175).

Kaboğlu'na göre (1992: 129), kalkınma hakkı herkesin kişiliğini serbest bir şekilde geliştirebilmesi ve her topluluğun kültürel kimliğine saygı gösterilmesini isteme hakkı olarak ifade etmektedir. Kalkınma hakkında insan haklarına saygı, eşitlik ve ayırım yapmama temel unsur olduğu söylenebilir. Aynı zamanda hem bireysel hem de toplumsal anlamda çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Azınlık, grup, birey ve devletlere ilişkin olduğu ifade edilebilir. Kalkınma hakkının gelişmesi sayesinde diğer bütün özgürlüklerin de gelişmesi sağlanabilmekte ve öteki hakların da özünü oluşturmaktadır. Eğer bir toplum kalkınma hakkından mahrum bırakılırsa diğer tüm hakların güvence altına alınması da zorlaşabilir. Aynı şekilde bir uluslararası mekanizmanın, herhangi bir az gelişmiş devletin yapacağı gelişimi engellemesi, o devletin kendi yurttaşının gelişim hakkına cevap vermesinin de zorlaştırmasına sebep olduğu söylenebilir (Kaboğlu, 1992: 130).

Aral'a göre (2010: 157) kalkınma; iktisadi, toplumsal ve kültürel boyutu olan kapsamlı bir süreçtir. İktisadi anlamda kalkınmanın bireylere ve halkalara ait olduğu nitelendirilse de bu hakkın kullanımı daha çok devletlere yüklenmiştir. Özellikle özel girişimciler ve sivil toplum kuruluşların da dahil olduğu bu süreçte diğer aktörlerle birlikte eşgüdümlü hareket ederek ülkedeki mali kaynakların yeniden dağıtılması amaçlanmaktadır. Bu açıdan hedeflenen bu tutum daha çok devlete ait bir hak olarak gözükmektedir. Devletler dışında uluslararası finans kuruluşları, çokuluslu şirketler ve gelişmiş ülkeler de bu hakkı aktarmakla mükellef oldukları söylenebilir.

Kalkınma hakkının diğer haklarla olan ilişkisi bakımından da Aral, kalkınma hakkını; insanı maddi ve manevi olarak kendini geliştirebilecek en iyi toplumsal ve iktisadi düzenin tesis edilmesi olarak tanımlayarak kalkınma hakkının asıl hedefinin insan olduğunu vurgulamaktadır (Aral, 2010: 158).

Akbaba'ya göre (2016: 222), öznesinin bütün bireyler ve toplumlar olduğu, muhatabının ise devletler, bireyler, topluluklar ile uluslararası örgütler olan bütün aktörlerin birbirleri ile dayanışması sonucunda ortaya çıkan ve geçmiş, mevcut ve gelecek kuşakları kapsayan, zaman kavramından soyutlanmış bir hak olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda her insanın ve toplulukların ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve hukuki alanlarda gelişme ve kişiliğini serbestçe geliştirme, kültürel kimliklere saygıyı ifade eden kalkınma hakkı, uluslararası boyutlarda da her ülkenin dünya ekonomik refahından eşit ve adil bir pay elde edebilmesi anlamını taşımaktadır.

Kalkınma hakkı, başlangıçta sadece ekonomik gelişme olarak algılanmış, bu gelişmenin ardından siyasal, toplumsal ve kültürel anlamda da gelişmelere yol açacağı düşünülse de zamanla bu hakkın daha bütüncül olduğu arz edilerek bu anlayış terk edilmiştir. Aynı zamanda bu hak sadece üçüncü dünya ülkelerine tanınması gerekli olan bir hak olmayıp, tüm dünyayı ilgilendiren bir kavram olduğu söylenebilir.

Buradan yola çıkarak kalkınma hakkının üç boyutu öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi kalkınma hakkının hayata geçirilmesi açısından uygun çevre ve ortama elverişli olabilmesidir. İkincisi ise sosyal adalet ve eşitlik; üçüncüsü ise insan merkezli bir gelişmedir. Uluslararası ve bölgesel ölçekli yasal mevzuatlarda da bu üç boyuttan bahsedilmektedir. BM şartında, şartların iyileştirilmesinden bahsedilirken, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (İHEB)'nde hak ve özgürlüklerin tanındığı bir uluslararası düzenden bahsedilmektedir. İkiz sözleşmelerde de herkesin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve politik haklardan yararlanabileceği bir ortamın yararlanmasından bahsedilmektedir.

Kalkınma hakkının kapsamı açısından sınıflandırma yapıldığında bireysel gelişme hakkı ve kolektif gelişme hakkı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bireysel gelişme hakkı, sadece bireyin hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, birey-devlet arası ilişkilerde bireyin statüsünü önceleyen ve buna göre anayasa hukukunun bir boyutunu oluşturan anlayış olduğu söylenebilir. Bu bağlamda iç hukukta veya uluslararası hukukta da yer alan bireysel başvuru hakkı, bu açıdan değerlendirilmektedir. Aynı zamanda ülkelerin anayasalarında da bireysel gelişme hakkına ilişkin ifadeler yer almaktadır. Örneğin İtalya anayasasının 3. maddesinin 2. fıkrasında bireysel gelişme hakkına ilişkin ibare yer almaktadır:

“Vatandaşların, özgürlük ve eşitliğini fiilen sınırlayan, beşerî kişiliğinin tam gelişmesine ve bütün işçilerin ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal örgütlenmesine etkin katılımına engel oluşturan ekonomik ve sosyal nitelikteki engellerin kaldırılması Cumhuriyet'in görevidir.”

Portekiz Anayasasında da “Devletin Temel Görevleri” başlığı altında 9’uncu maddenin (f) bendinde, “Eğitimi ve sürekli kişisel gelişimi sağlamak...” şeklinde bir ifadeye yer verilerek bireysel gelişme hakkına vurgu yapılmıştır (Akbaba, 2016: 228-230).

Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında da kalkınma hakkının bireysel yönüne vurgu yapılmıştır. Fakat kolektif boyutuna vurgu yapılmaması hatta yasakçı bir yaklaşımın söz konusu olduğu söylenebilir. Özellikle 1982 Anayasasında dilin kullanılması, yerleşim yeri adları konusundaki yasaklayıcı düzenlemeler örnek olarak verilebilir. 1982 Anayasasının ikinci bölümü olan “Kişi hakları ve ödevleri” başlığı altında 17’inci maddesinde “Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.” şeklinde bireysel gelişme hakkına vurgu yapılmıştır (T.C. Anayasası, 1982).

Kalkınma hakkının diğer bir boyutunu oluşturan kolektif gelişme hakkı ise hakkın kullanıcısının birden fazla birey olması halinde değerlendirilmektedir. Etnik grupların gelişme hakkı ve devletin gelişme hakkı olarak kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Etnik grupların gelişme hakkı, aynı ülke içerisinde yaşayan sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal ve hukuksal özellikler bakımından bazılarında farklı özelliklere sahip toplulukların çoğunluk karşısındaki gelişme hakları olarak ifade

edilebilir. Fakat buradaki sorun, bu hakkın self determinasyon hakkına kadar gidebilmesi bazı ülkeler açısından çekince yaratmaktadır. Devletin gelişme hakkı ise bireylerin gelişme hakkının içinde bulunduğu devletinde gelişmesine bağlı olması açısından devletlerinde bu haklardan yararlanabilmesi anlamı taşımaktadır. İleri teknolojiye sahip gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş veya gelişmemiş devletler üzerindeki işgal yasağı veya sömürülmemesi gibi durumları ortaya çıkarmaktadır (Akbaba, 2016: 230-231).

1960'lı yıllara kadar kalkınma, insan hakkı içinde tanımlanmamış, daha sonra Birleşmiş Milletler tarafından kalkınma bu alanda sayılmış ve okuryazarlık oranı, eğitime ulaşılabilirlik, ortalama hayat beklentisi ve ortalama gelir gibi konuları kapsamına almıştır. Kalkınma kavramı aynı zamanda insan haklarını geliştirip merkezine almaktadır (Çelik, 2011: 454).

Kalkınma hakkının bir bildirgeye dönüşmesinde M' Baye rol oynamış ve 1977 yılında BM İnsan Hakları Komisyonunca tanınmış ve yönerge hazırlanmıştır. Bu kapsamda kalkınma hakkıyla ilgili M' Baye, bu hakkın sadece devletlerin değil toplumların ve ulusların sorumluluğunda olduğunu dile getirmektedir. Ardından kalkınma hakkı ile ilgili bildirinin BM tarafından imzalanmaya sunulması durumunda karşı çıkan bazı devletlerin gerekçesi ise bu tip hakkın ulusun içinde bulunduğu birey ve devlet arasında olabileceği görüşüdür (Çelik, 2011: 468).

2. Kalkınma Hakkının Gelişimi

1960'lı yıllarda bu hakkın gelişimi ilk olarak sömürgeciliğe karşı çıkan hareketler sonucunda oluşmuştur. Bu hareketlerin öncülüğünü yapan üçüncü dünya ülkeleri, gelişmiş ülkelerin sömürü düzenlerine karşı çıkış olarak bu hakkı bir talep olarak öne sürmüşlerdir. Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki ekonomik yönlendirmelerini durdurmalarını ve ekonomik düzen ile ilgili kararlarını kendilerinin verebilmesi, kaynakların eşit paylaşımını ve ortak karar alma mekanizmalarında bulunma ayrıcalığını vurgulamaları bu hakkı ortaya çıkaran unsurlardandır (Akbaba, 2016: 223).

İkinci dünya savaşının çıkmasıyla birlikte ardından gelen süreç içerisinde insan haklarının bir tıkanma yaşadığı söylenebilir. Sivil/politik haklarının gelişiminin ekonomik ve sosyal haklar olmadan var olamayacağı görüşü 1968 yılındaki *BM Tahran Konferansı*'nda dile getirilmiştir. Aynı zamanda BM'nin 1966 yılında hazırladığı *İkiz Sözleşmelerin* kabulü aşamasında kalkınma hakkı Senegal Dışişleri Bakanı tarafından dile getirilmiştir. Bunun sonucunda 1974'te *Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen Bildirgesi* adındaki sözleşme imzalanarak üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik gelişiminin önündeki tüm engellerin kaldırılması amaçlanmıştır. Fakat yürürlüğe giren bu sözleşmenin uygulanmasının pek de mümkün olmadığı söylenebilir.

Kalkınma Hakkı ilk olarak *BM İnsan Hakları Komisyonunda* 1977'de kabul edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin baskısıyla 1981 tarihinde *Gelişme Hakkına*

Dair Bildirge yürürlüğe konulmuştur. Fakat başta ABD olmak üzere bazı devletler bu bildirgedeki çoğu hükmün kendileri için bağlayıcı olmayacağını ve kaynakların transferi konusunda kendilerinin bağımsız davranacaklarını bildirmişlerdir. (Akbaba, 2016: 224-227; Çelik, 2011: 456). Bildirge, kalkınma hakkının aşamalı bir şekilde uygulanabileceğinden bahsetmektedir. Hem toplumun ödevleri hem de devletin sorumlulukları arasında bir denge gözettiği ileri sürülebilir (Kaboğlu, 1992: 129). Bildirge, her bireyin kalkınma hakkından yararlanabileceğinden, devletlerinde bu hakkı geliştirebileceğinden ve işbirliği içinde olabileceğinden, barış ve güvenlik adına silahsızlanma gibi her türlü tedbirlerin alınmasından, herkesin temel kaynaklara, eğitime, barınmaya, yiyeceğe ve adil gelir düzeyine sahip olmasının sağlanacağından ve toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırmak için reformların yapılacağından bahsetmektedir (Birleşmiş Milletler, 1986).

Bunun için uluslararası politikaları formüle edip harekete geçirmeyi amaçlayan bu bildiride küreselleşme ve neoliberal politikaların tüm dünyada yaygınlığını gerektirmektedir. Fakat bu tip politikaların dünya çapında yaygınlığının zor olduğu söylenebilir. Bu açıdan Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların hedeflediği neoliberal politikaların, tüm devletler tarafından uygulamaya konulması için çaba gösterdiği ifade edilebilir. Fakat bu tip kuruluşlar her ne kadar eşitlikçi yaklaşımı kabul etse de üretilen politikalar yine güçlü devletlerin pozisyonlarını güçlendirecek durumda olduğu söylenebilir. Bu durumdan kurtulmak adına bu tip yapılanma ve kuruluşların yeniden reforma tabi tutulmasının gerekli olduğu, ulusal ve uluslararası alanda demokratikleşme ve şeffaflığın sağlanması gerektiği açıktır. Aynı zamanda bu bildiri devletler ve uluslararası toplum üzerinde yasal bağlayıcılığı bulunmamasından ötürü hala sözleşme statüsünü elde edememiştir (Akbaba, 2016: 251).

1981 yılında hazırlanan *Afrika İnsan ve Halkların Haklarına İlişkin Sözleşme* de bölgesel bir sosyal krize vurgu yaparak batılı insan hakları nosyonunu eleştirmekte ve bireysel haklara yapılan vurgu kadar topluluk haklarına da vurgu yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bu kapsamda üçüncü kuşak haklar olarak nitelendirilen bu hakların gelişmesi ve sağlanmasında da kalkınma hakkının olması durumunda gerçekleşebileceği söylenebilir (Çelik, 2011: 455). Afrika Birliği üyesi olan tüm Afrika Devletleri tarafından imzalanan Afrika İnsan ve Halkların Şartı 1986'da yürürlüğe girmiştir. Kalkınma hakkı kapsamı bakımından ailenin korunması, sağlık ve eğitim gibi imkanların geliştirilmesi adına bölgesel ölçekte uluslararası iş birliği sağlanmıştır. Afrika Birliği Örgütü, bu bildirge ile her üye devletin buradaki şartların uygulandığına dair yasal önlemlere ilişkin rapor sunulmasını istemektedir (AİHHŞ, 1986).

1980'li yıllardan sonra liberal piyasa ekonomisinin ortaya çıkması ile kamu sektörü yerine özel sektörün ön plana çıkması durumu gerçekleşmeye başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkması, yoksul devletlere yapılan iktisadi ve sosyal yardımlarda bulunan kuruluşlara zarar vermiştir. Dünya Bankası ve IMF'nin de

faaliyetlerinin azaldığı görülmeye başlamıştır. 1990'ların başına doğru Soğuk Savaş'ın bitmesi, IMF ve Dünya Bankası'nın başarısızlığı ve kalkınma kavramına bütüncül bakılması gerektiğinin anlaşılması gibi durumlar, kalkınma hakkının anlayışını değiştirmiştir. Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki yoksulluk farkı ve bundan dolayı güney ülkelerde yaşayan bazı yoksul vatandaşların kuzey ülkelere yoğun göç hareketlerinin başlaması durumu, kalkınma hakkının önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Kalkınma hakkına hem insani hem de sürdürülebilir şekilde iki boyutla yaklaşılmaya çalışılmıştır. Eğitim, sağlık, istihdam, siyasi özgürlükler iktisadi hareket serbestisi, temiz bir çevrede yaşama, toplumun zayıf kesimlerine ayrımcılık yapmama gibi konularda küresel anlamda görüş birliği sağlanmaya başladığı söylenebilir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ile de çevre hakkıyla arasındaki bağ kurulmuş, çevrenin korunmasını önceleyen ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarını da dikkate alan bir anlayış yerleştirilmeye çalışılmıştır. Az gelişmiş ülkelerin emperyalist sömürüye maruz kalmaları durumu 1990'lardan sonra anlayışını yitirmiş daha çoğul boyutlara odaklanılmıştır. Az gelişmiş ülkelerin uluslararası kurumlarda yer alması hala gözetilen bir davranış olmuştur. İnsan hakkı olarak kalkınma hakkı, bu tip amaçları gerçekleştirilmede hakkaniyet ve adalet niyetlerini gözeterek kalkınma sürecine destek olmaktadır (Aral, 2010: 163-166).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen *BM Çevre ve Kalkınma Konferansı*'nda bahsedilmiştir. Genel olarak üçüncü kuşak haklar adına önemli yere sahip olan konferans sonucunda *Rio Çevre ve Gelişme Bildirgesi* ortaya çıkmıştır. Tüm devletler, insanlar ve toplumlar arasında adil bir evrensel ortaklık kurmayı hedefleyen bildirmede gelişme hakkına dair ilkeler de barındırmaktadır. Bu ilkeler Gelişme Hakkına Dair Bildirge'deki haklar gibi yumuşak bir yapıya sahiptir. Çevresel ve kalkınma ihtiyaçlarının adaletli bir şekilde hem mevcut hem de gelecek kuşaklar adına ön plana alınması düzenlenmiştir. Ayrıca kalkınma hakkı, bu bildirmede bireysel bir insan hakkı olarak değil, daha çok devletlere ve toplumlara tanınmış bir hak olarak ifade edildiği söylenebilir.

1993 yılında Viyana'da gerçekleştirilen Viyana Konferansı sonucunda da BM Viyana Bildirgesi imzalanmıştır. Bu bildirmede ABD'nin de desteğinin sağlanmasıyla tam bir mutabakat ortamının oluştuğu söylenebilir. Soğuk Savaşın bitişinin göstergelerinden biri olan bu konferans sonucunda imzalanan bildirmede kalkınma hakkıyla ilgili hususlar da mevcuttur. Özellikle kalkınma hakkının, barış hakkıyla arasındaki ilişkiden bahsedilerek halkların hakları, çok kültürlülük, dayanışma ve gelişme gibi kavramlar vurgulanmıştır. Kalkınma hakkının gerçekleştirilmesi amacıyla BM Genel Kurulu bünyesinde araştırma komisyonları oluşturulmuştur. Özellikle çoğunluğu Amerika kıtasında olan az gelişmiş devletlerin demokrasi ve ekonomik alandaki gelişme seviyelerinin arttırılacağı hedeflenmiştir. Aynı zamanda kalkınma hakkının devredilemez bir insan hakkı olduğu da vurgulanmıştır (Akbaba, 2016: 255-257).

1980'lerden sonra serbest piyasa döneminin ortaya çıktığı zamanlarda insan hakları ve demokrasinin kalkınmanın ön koşulu olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Bunun yanında yoksulluk-zenginlik açığının kabul edilemezliğinin de ortaya çıkmasıyla tüm bu konuların vurgulandığı ve BM Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi düzenlenmiştir. *Binyıl (Milenyum) Zirvesi* olarak da adlandırılan bu zirvede kalkınma hakkının sürdürülebilir kalkınma kavramına dönüşmesiyle birlikte yoksulluk, insan hakları ve demokrasi kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. Zirvenin temel hedefi az gelişmiş ülkelerdeki yoksulluğun 2015 yılına kadar yarıya indirilmesidir. Sadece yoksulların gereksinimlerini karşılamak, yoksulluğu tamamen bitirecek bir yöntem değildir. Bunun yanında insan hakları, demokrasi, sosyal adalet, sürdürülebilir kalkınma ve demokrasinin de gerekli olduğu vurgulanmaktadır (Akyıldız, 2011: 41-42).

8 hedeften ve 21 tane alt başlıklarla belirlenen amaçlardan oluşan Binyıl Bildirgesi, özgürlük, eşitlik, dayanışma, hoşgörü, doğaya saygı, ortak sorumluluk gibi zorunlu temel değerlere vurgu yapmışlardır. Bu sekiz hedef:

1. Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak
2. Herkes için evrensel ilköğretim sağlamak
3. Cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadının güçlendirilmesini sağlamak
4. Çocuk ölümlerini azaltmak
5. Anne sağlığını iyileştirmek
6. HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele
7. Çevresel sürdürülebilirliği sağlama
8. Kalkınma için küresel bir ortaklık kurmaktır (Birleşmiş Milletler, t.y.).

2015 yılına dair konulan hedefler için 2011 yılında bu hedeflere ulaşabilme konusunu değerlendirmek adına IMF ve Dünya Bankası tarafından yapılan Bahar Toplantıları kapsamında *Küresel İzleme Raporu 2011: Binyıl Kalkınma Hedeflerine Ulaşılması Olasılıklarını Artırmak* başlıklı bir rapor hazırlanmıştır. Raporla günlük 1,25 dolardan daha az parayla geçinen insanların sayısının 2015 yılında 883 milyon civarında olacağı belirlenmiştir. Bu durumdaki artışın sebebinin Çin ve Hindistan'daki nüfusun aşırı büyümesi ve bazı Afrika ülkelerindeki yoksulluk ve kıtlığın hedeflenen potansiyelden daha da uzakta olmasından ötürü olduğu söylenebilir. Genel olarak gelişmekte olan ülkelerin ilerlemelerinin yavaş olduğu %45'inin sağlık hizmetlerine erişiminin, %39'unun anne ve %38'inin de çocuk

ölümlerini engelleme noktasında da uzak kaldığı belirtilmektedir (Akyıldız, 2011: 51-52).

Türkiye, 2006 yılında Binyıl Kalkınma Hedefleri için uluslararası çerçevede 363 milyon dolar destekte bulunmuştur. Geliri günde 1 dolardan az olan insanların oranının yarıya indirilmesi ve aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılması adına 14,38 milyon dolar ayırmıştır. Dünyanın her yerinde çocukların ilköğretiminin geliştirilmesi için Afganistan'da 9 ilköğretim ve okullara ait çevre düzenlemesi de yapmıştır. Cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi ve kadının güçlendirilmesi açısından da Suriyeli kadınların ekonomik kalkınmadaki rollerinin arttırılması amacıyla eğitim programları ve Afganistan'da kadın eğitim merkezi binaları inşa etmiştir. Çevre kaynaklarının kaybını engellemek ve temiz içe suyuna ve temel sağlık tesislerine erişim açısından 44 milyon dolar ayıran Türkiye, su kuyuları açmış, su kuyuları açma makineleri hibe etmiş ve bunların eğitimini de vermiştir. Uluslararası alanda kaynak aktarımı olarak;

- %58,95 ile temel eğitim
- %52,04 ile cinsiyet eşitliği
- %44,47 ile çevresel sürdürülebilirlik
- %39,72 ile küresel ortaklık
- %14,38 ile yoksullukla mücadele
- %7,02 ile anne çocuk sağlığına önem verilmiştir (Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, 2007: 67).

Türkiye’de ise 2006’dan itibaren günde 1 doların altında gelire yaşayan nüfus kalmamıştır. Sosyal yardım ve eğitim programları ile toplumun dezavantajlı kısmı güçlendirilmiştir. Okuryazarlık oranı 1990’da %83 iken 2015’te %91’e yükselmiştir. Çocuk ölümleri konusunda 1990’lardan itibaren %49 azalma gerçekleşmiştir. Hastalıklarla mücadele ve çevresel sürdürülebilirlik açısından da 1990’lardan itibaren bu hedefler kapsamında gelişme göstermiştir (Bayazıt ve Önsal, 2010: 7–12).

Binyıl Kalkınma hedeflerinde 3. hedef olarak yer alan “cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadının güçlendirilmesini sağlamak” konusunda BM’nin Türkiye’de yaptığı istişare toplantısına göre, Türkiye’nin ilerleme kat etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kadınların demokratik temsil mekanizmalarında ve iş hayatına katılımın zayıf oldukları ve kadına yönelik şiddetin en ağır yaşandığı ülke olarak belirtilmiştir (Köylü, 2013).

3. Kalkınma Hakkının Hayata Geçirilmesi ve Sorunları

Kalkınma hakkı söz konusu tartışmalar içerisinde aynı anda birçok anlamı içinde barındırdığından ve her birinin ifade ettiği şeyin birbirinden farklılık taşımasından ötürü karmaşıklık ortaya çıkmaktadır. Kalkınma hakkı, yoksul yaşantılarda fark yaratan yeni bir kavram, insan haklarına katkı sağlayan bir yaklaşım, gelecek kaynakların devamlılığı adına uluslararası iş birliği sağlanarak insan hakları hukuku tarafından sunulan bir güvence, kalkınmakta olan ülkeler üzerindeki olumsuz etkilerin bir engelleyicisi olarak birçok farklı yoruma sahiptir (Özdemir, 2006: 20). Bu açıdan bakıldığında kalkınma hakkının konusunun ve kapsamının hem akademisyenlerce hem de BM üyeleri tarafından da tartışmalı olduğu söylenebilir. Özellikle hakkın kapsamının net olamamasından ötürü insan hakkı olarak ele alınmasının da zor olduğu, bazı düşünürler tarafından ifade edilmektedir.

Diğer bir eleştiri ise kalkınma hakkının, hakkın yargılanamayan doğasından ötürü olduğudur. Bu düşüncedeki eleştirilerini ifade eden Hans Kelsen'e göre bir hakkın tanımlanabilmesi için o hakkın dava edilebilmesi, hakkın yükümlülüğünün yerine getirilememesi halinde yaptırım gücü uygulanabilmesidir. Bu açıdan insan hakkı kapsamında bir hak olarak değerlendirilmesinin zor olduğu da düşünülmektedir.

Hukuksal yaptırım konusunda kalkınma hakkının hayata geçirilmesi, ancak diğer devletlerin baskısı, demokratik ikna veya sivil toplumun müdahalesi gibi yöntemler sayesinde gerçekleşebilmektedir. Bazı düşüncelere göre uluslararası iş birliğinin hukuksal çerçevesinin oluşturulması gerekmektedir (Akbaba, 2016: 269-270; Özdemir, 2006: 40)

BM Genel Sekreterlik tarafından da yayımlanan 2014 raporunda, kuvvetli ve güvenilir bir kontrol ve sorumluluk mekanizmasının olması gerektiği vurgulanmıştır. Aynı zamanda uygulamadaki performansları ölçmeye yarayacak performans kriterlerinin geliştirilmesi gerektiği de diğer eleştiri konusudur (Telli, 2014: 332).

Hukuksal çerçevenin oluşturulması açısından *Kalkınma Anlaşmaları* kavramı ortaya çıkmış ve bunun hayata geçirilmesinde BM bağımsız uzmanı Arjen Sengupta'nın katkısı olmuştur. Kalkınma anlaşmaları modeli, süreçlerin karmaşıklığını belirli bir düzeye indirmeye çalışan ve uluslararası topluluğun hedefleri ile uyumlu hale getirmek için ön plana çıkardığı söylenebilir. Kalkınma anlaşmaları modeli, Binyıl Kalkınma Hedefleri ile de uyumlu hale getirilerek temel eğitim, temel gıda ve temel sağlık haklarına evrensellik atfederek ana amaçları belirlemektedir.

Binyıl Kalkınma Hedefleri doğrultusunda hedeflerin belirlenmesinden sonra ilgili devletin ulusal bir kalkınma programı hazırlaması gerekmektedir. Hak bazlı

bir programın hazırlanması esnasında ülkedeki sivil toplumun da görüşünün alınması önem arz etmektedir.

Bir sonraki adımda ise ilgili devletin uluslararası düzeyde bir kalkınma anlaşması talebinde bulunması gerekmektedir. Bu talepte bulunurken *İktisadi İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı* (OECD) bünyesindeki *Kalkınma Yardımları Komitesi* (DAC) tarafından *Uluslararası Para Fonu* (IMF), *Dünya Bankası* temsilcileri, *Gıda ve Tarım Örgütü* (FAO), *BM Çocuklara Yardım Fonu* (UNICEF), *Dünya Sağlık Örgütü* (WHO) ve kalkınma hakkına dahil edilebilecek diğer uluslararası örgüt katılımcıları ile ilgili ülke arasında destek grubu oluşturulmaktadır.

Ardından kalkınma programı gözden geçirilip değerlendirildikten sonra uluslararası topluluğun üyeleri arasında yük paylaşımına karar verilmektedir. DAC tarafından oluşturulan "*Kalkınma Anlaşmaları için Finansman Fonu*" oluşturularak belirli oranlarda katkıda bulunmaktadır. Oluşturulan bu fon *Resmi Kalkınma Yardımları* adıyla gelişmekte olan ülkelere yatırım yapılmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda dış borçlar ile ilgili düzenlemeler, uygun ticari koşulların oluşturulması gibi farklı iş birliği modellerinin geliştirilmesini de amaçlamaktadır (Özdemir, 2006: 42-53).

Resmi kalkınma yardımı almış olan ve 1990'lardan sonra artık resmi kalkınma yardımında bulunan batılı olmayan DAC üyesi ülkeler de mevcuttur. Gelişmekte olan ülkelerin de yine gelişmekte olan ülkelere yaptıkları yardımlarla da Resmi Kalkınma Yardımları yeni bir anlayış kazanmaktadır. Bu durum, DAC'ın geleneksel üyelerinin yardımlarını etkisiz hale getirmekte ve bu yeni anlayışla uluslararası yardım piyasası rekabetçi hale gelmektedir. Türkiye de bu ülkelerden birisidir. Fakat bir yandan Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak katılım yardımı da almaya devam etmektedir. OECD'nin 2014 raporunda yer alan bilgilere göre DAC üyesi olmayan 18 ülke arasında Türkiye, Resmi Kalkınma Yardımında 3. sırada yer almaktadır. 1980'lerden itibaren Resmi Kalkınma yardımı sağlayan Türkiye, özellikle 2003'ten sonra bu konuda hızlı bir artış sağlamıştır. Türkiye'deki resmi kalkınma yardımlarındaki bu artışın sebebi, geleneksel batı politikasını yeniden gözden geçirerek dış politikadaki yönünü daha çok komşu bölgelere çekmek, bölgede lider konuma yükselmek ve saygınlık kazanma amacı olduğu söylenebilir. Kalkınma için küresel iş birliği, dış politikadaki hedeflerini gerçekleştirme açısından bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir. Her şeyden önce yabancılar açısından olumlu imajına destek sağlama amacı gütmektedir (Tosunoğlu, 2015: 12-14).

Türkiye'nin yaptığı Resmi Kalkınma Yardımlarının koordineli ve hızlı gelmesinde 1992 yılında *Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı* (TİKA) *Başkanlığı*'nın kurulmasının katkısı olmuştur. 31 ülkede dış program ofisi bulunan TİKA'nın öncelikli görevi ortaklık yaptığı ülkelerde yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmaya olan desteğidir. Aynı zamanda Resmi Kalkınma

Yardımları istatistiklerini hazırlayarak DAC'a rapor vermektedir (Tosunoğlu, 2015: 19).

Kalkınma modelindeki uygulamalardan kaynaklanan sorunlardan bir tanesi, bağışta bulunan ülkelerin (donör ülkeler), kalkınmakta olan ülke için iş birliği stratejilerinde bulunurken ulusal çıkarları çerçevesinde iş birliği şekillendirmesidir. Bu durumun kalkınma anlaşması modeli konusunda çekince yarattığı söylenebilir. Buna karşı oluşturulan çözümde ise iş birliği yapılacak ülkenin önceden bilinmeden ortak bir fonda belirli miktarda para yatırılması şeklindedir. Fakat çoğu ülke bu durumu kabul etmediğinden kaynak aktarımında bulunmayı da kabul etmemektedir (Özdemir, 2006: 54).

Yardım yapan ülkelerin yardım yaparken kendi politik, ekonomik ve stratejik çıkarlarının ön planda olması durumu söz konusudur. Gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımların büyük çoğunluğu uzun dönemli sosyal ve ekonomik kalkınma sağlamanın yerine politik istikrar sağlamak ya da yardımı yapan ülkeye çıkarı olan yönetimleri iş başında tutmaya yönelik oldukları söylenebilir. Yardım yapan ülkelerin aynı zamanda yardım yapılan ülkeden de ekonomik ve siyasi faydalar bekledikleri de görülmektedir. Sonuç olarak kalkınma yardımları daha çok politik, ekonomik, dini bağlar, tarihi-kültürel bağlar, ideolojik etken ve ulusal çıkar gibi gerekçeleri de içine kapsamaktadır.

Siyasi çıkar konusunda kalkınma hakkı kapsamında yapılan yardımlara ABD'nin Venezuela'ya Şubat 2019'da yapmış olduğu insani yardım örnek olarak gösterilebilir. Venezuela'daki sokak olayları ve çatışmalar sonucunda kendisini geçici başkan ilan eden muhalefet lideri Guadio, ABD'den insani yardım talep etmiş ve gönderilen insani yardım hükümet tarafından sınırda bekletilmiştir. Hükümet, bu insani yardımın aslında ABD'nin Venezuela'daki müdahalesini hızlandıracağı yönündeki endişelerden dolayı "Truva atı" olarak görmüş ve kabul etmemiştir. Kamuoyunda bu şekilde görülen insani yardım, siyasi çıkar malzemesi olmakta ve bu gibi durumlarda kalkınma hakkı kapsamında yapılan yardımlar eleştirilmektedir (Watson, 2019; Baykan, 2019).

Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımlarının arkasında da komşularla ilişkilerinin güçlendirilmesi ve geliştirmekte olan Türkiye için de yeni bölgesel pazarların elde edilmesi amacıyla kullanılmaktadır.

1992'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Türk Cumhuriyetleri'nin yeniden yapılanması için kalkınma süreçlerine destek vermek adına faaliyete başlayan TİKA, günümüze yaklaşılacak süreç içerisinde resmi yardımlarının çoğunu, belirli sayıda ülkeye yapmaktadır. Bu ülkelerin Müslüman nüfusunun çoğunlukta olması dikkat çekmektedir. TİKA'nın kurulmasıyla özellikle yardımların komşu ülkelere, kültürel, tarihi, etnik ve dil açısından yakın ülkelere yapılması söz konusu olmuştur (Tosunoğlu, 2015: 21-22).

Kalkınma hakkının karşısındaki en büyük engellerden birisi de kalkınma hakkı için yapılan konferans, toplantı, zirve ve sözleşmelere rağmen genellikle gelişmiş ülkelerdir. Tüm sözleşmelerde gelişmiş ülkeler için ödevler yer alsa da hala sorumluluk altına girmek istememeleri engel teşkil etmektedir. Kendi sınırları içinde yaşayan vatandaşlar adına kalkınma hakkının kullanılması için her ne kadar ilgili devlet sorumluluk taşısa da aynı zamanda dış faktörlerin de sorumlulukları vardır (Akbaba, 2016: 270).

Kalkınma hakkı için eleştirilen noktalardan bir tanesi de bu hakkın bazı devletler tarafından, diğer haklardan bazılarının göz ardı edilerek uygulanmasına yol açmalarıdır. Örneğin; Çin'in tercih edilebilir ticaret seçenekleri kapsamında kalkınma hakkına başvururken karşılığında Çin'den talep edilen "karbon emisyonunun azaltılması" konusuna karşılık, kalkınma hakkının bu tip tedbirlerle kısıtlanamayacağı sebebiyle talebi reddetmektedir. Bu talebi, aşırıya kaçan çevresel bir tedbir olarak görmekte ve kalkınma hakkının sınırlandırıldığını düşünmektedir. Buradan yola çıkarak Çin'in, kalkınma hakkına dayanarak bir takım insan hakları sorumluluklarını da çiğnediği söylenebilir. Bu da kalkınma hakkının ahlaki bir zemine henüz oturtulmadığı noktasındaki eleştirileri de beraberinde getirdiği söylenebilir (Çelik, 2011: 470).

Sonuç

Kalkınma hakkının tarihsel süreç içerisinde ilk olarak üçüncü dünya ülkeleri tarafından emperyalist sömürüye karşı koydukları tepki sonrasında ortaya çıktığı ifade edilebilir. İkinci kuşak haklar olan ekonomik ve sosyal hakların da ortaya çıkmasıyla bazı halkların bundan yararlanamamaları ve üçüncü dünya devletlerinin de kendi halklarına bu hakları sağlayamadıkları söz konusudur. Hukuksal anlamda hem bölgesel hem de ulusal çapta zamanla kendine yer bulan kalkınma hakkı, bu hakkın düzenlenmesi bakımından sözleşmelerin birbirlerinden çok küçük farklılıklarla tekrarlandığı söylenebilir. Binyıl Kalkınma Hedefleri doğrultusunda kesin ve net hedeflerin konulması kalkınma hakkına dair gelişmelerin önünü bir nebze arttırdığı ve sorumluluk bilinci yarattığı ifade edilebilir. Birbirlerini küçük farklılıklarla tekrarlayan sözleşmelerin olması ve yaptırım gücünün eksik kalmasının sebebinin; kalkınma hakkının öznesinin, amacının ve içeriğinin belirsiz ve çok geniş olması, aynı zamanda da amaç ve idealler bütünü olabileceği tartışmalarının ön planda olmasından ötürü olduğu söylenebilir.

İnsan hakkı olup olmayacağı yönündeki tartışmalar açısından değerlendirilecek olursa liberal hukuk anlayışına göre hakkın mevcudiyetinin olmadığı söylenebilir. Kalkınma hakkının bir insan hakkı olarak görülebilmesinin içerik ve kapsamının genişliği bakımından zor olduğu ifade edilebilir. Bireylerin doğrudan bu hakları kullanamamaları, daha çok devletler ve uluslararası toplumların kullanabilmeleri, bu hakkın bir insan hakkı olarak kabul edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin bu hakka kolayca sahip olabilmeleri ve gelişmemiş ülkelerin bu haktan yararlanamamaları durumunda

kalkınma hakkının adalet getireceği düşüncesi bir ideal ve amaç olarak hesaba katılıp bu durumda çaba gösterilebilir. Etik olarak bu haktan yoksunluğun varlığına karşılık “olmalı”, “yapılmalı” şeklindeki görüşler, bu hakkı bir insan hakkı olarak görmek için yeterli değildir.

Aynı zamanda gelişmiş batılı devletlerin uluslararası arenada ve özellikle BM’de daha fazla ön plana çıkmaları ve kalkınma hakkına ilişkin herhangi bir yaptırımın olmamasından da bu hakkın gelişiminin kısıtlandığı söylenebilir. Bu hakkın özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından ideolojik ve çıkar ilişkilerine dayanan iş birliği ile kullanıldığı günümüzde görülmektedir.

Kaynakça

- Akbaba, A. (2016). *İnsan hakları hukukunda üçüncü kuşak haklar*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Akyıldız, F. (2011). Binyıl kalkınma hedefleri, insan hakları ve demokrasi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 39-60.
- Aral, B. (2010). *Üçüncü kuşak insan hakları olarak kolektif haklar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bayazıt, S. & Önsal, A. (2010). Türkiye için 2030 kalkınma gündemi; binyıl kalkınma hedefleri değerlendirilmesiyle sürdürülebilir kalkınma gündemi için yol haritası önerisi. Erişim Adresi: <http://kam.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2017/09/Surdurulebilir-Kalkinma-Hedefleri-icin-Turkiye-Yol-Haritasi.pdf>, Erişim Tarihi: 3.04.2019.
- Baykan, D. (2019). ABD dışişleri bakanı Pompeo: ABD, Venezuela'ya insani yardıma hazır. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-disisleri-bakani-pompeo-abd-venezuelaya-insani-yardima-hazir/1374296>, Erişim Tarihi: 29.04.2019.
- Birleşmiş Milletler. (t.y.). Binyıl kalkınma hedefleri nedir? Erişim Adresi: <http://www.un.org.tr/includes/files/Binyil02.pdf>, Erişim Tarihi: 31.03.2019.
- Birleşmiş Milletler. (1986). Gelişme hakkına dair bildiri. TBMM insan haklarını inceleme komisyonu. Erişim Adresi: <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/698b5--Gelisme-Hakkina-Dair-Bildiri.pdf>, Erişim Tarihi: 24.03.2019.
- Çelik, E. (2011). Bir insan hakkı olarak kalkınma hakkı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 451-478.
- Gülener, S. (2018). *Türkiye'nin anayasal düzeni kavramlar ve kurumlar*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

- Hekimoğlu, M. M. (2003). İnsan haklarının tarihsel perspektif içerisindeki gelişimi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 73-92.
- Kaboğlu, İ. (1992). İnsan haklarının gelişmeci özelliği ve anayasa yargısı (insan hakları evrensel bildirgesinden günümüze). *Anayasa Dergisi*, 9, 121-136.
- Köylü, M. Türkiye binyıl kalkınma hedeflerinin neresinde? Erişim Adresi: <http://kaosgl.org/sayfa.php?id=13710>. Erişim Tarihi: 31.03.2019.
- Özdemir, Ş. (2006). *Kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına yürütülen çalışmalar: Birleşmiş Milletler bağımsız uzmanının görüşleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AIHHŞ. (2010). Afrika insan ve halkların hakları şartı (21.10.1986), Erişim Adresi: <https://studylibr.com/doc/1366887/afrika-insan-ve-halklar%C4%B1n-haklar%C4%B1-%C5%9Fart%C4%B1>. Erişim Tarihi: 31.03.2019.
- T.C. Anayasası (1982). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, Erişim Tarihi: 26.04.2019.
- Telli, K. (2014) Birleşmiş Milletler 2015 sonrası kalkınma gündemi ve hukukun üstünlüğü ilişkisi. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 313–325.
- Tosunoğlu, Ş. (2015). Türkiye'nin resmi kalkınma yardımları politikası: Eğilimler ve hedefler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(4), 9–29.
- Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı (2007). Türkiye kalkınma yardımları raporu 2007. Erişim Adresi: <https://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2007.pdf>, Erişim Tarihi: 27.03.2019.
- Watson, K. Venezuela'ya insani yardım: Truva atı mı, samimi bir destek mi? Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47372555>, Erişim Tarihi: 29.04.2019.